

Huml, Václav

K zanikání sídel nižší šlechty na Táborsku v období husitského revolučního hnutí

Archaeologia historica. 1980, vol. 5, iss. [1], pp. 283-300

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/139316>

Access Date: 01. 09. 2024

Version: 20240901

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

K zanikání sídel nižší šlechty na Táborsku v období husitského revolučního hnutí

VÁCLAV HUML

Jednou ze stěžejních otázek vývoje osídlení je problematika zaniklých feudálních sídel. Vzhledem k tomu, že příčiny jejich zániku jsou různé a mají rozdílnou důležitost, bude v tomto příspěvku věnována pozornost sídlům nižší šlechty, která zanikla v průběhu husitského revolučního hnutí. Zvolené téma bude sledováno na území Táborska, které zahrnuje i region Mladovožicka a Soběslavska (o. 1).

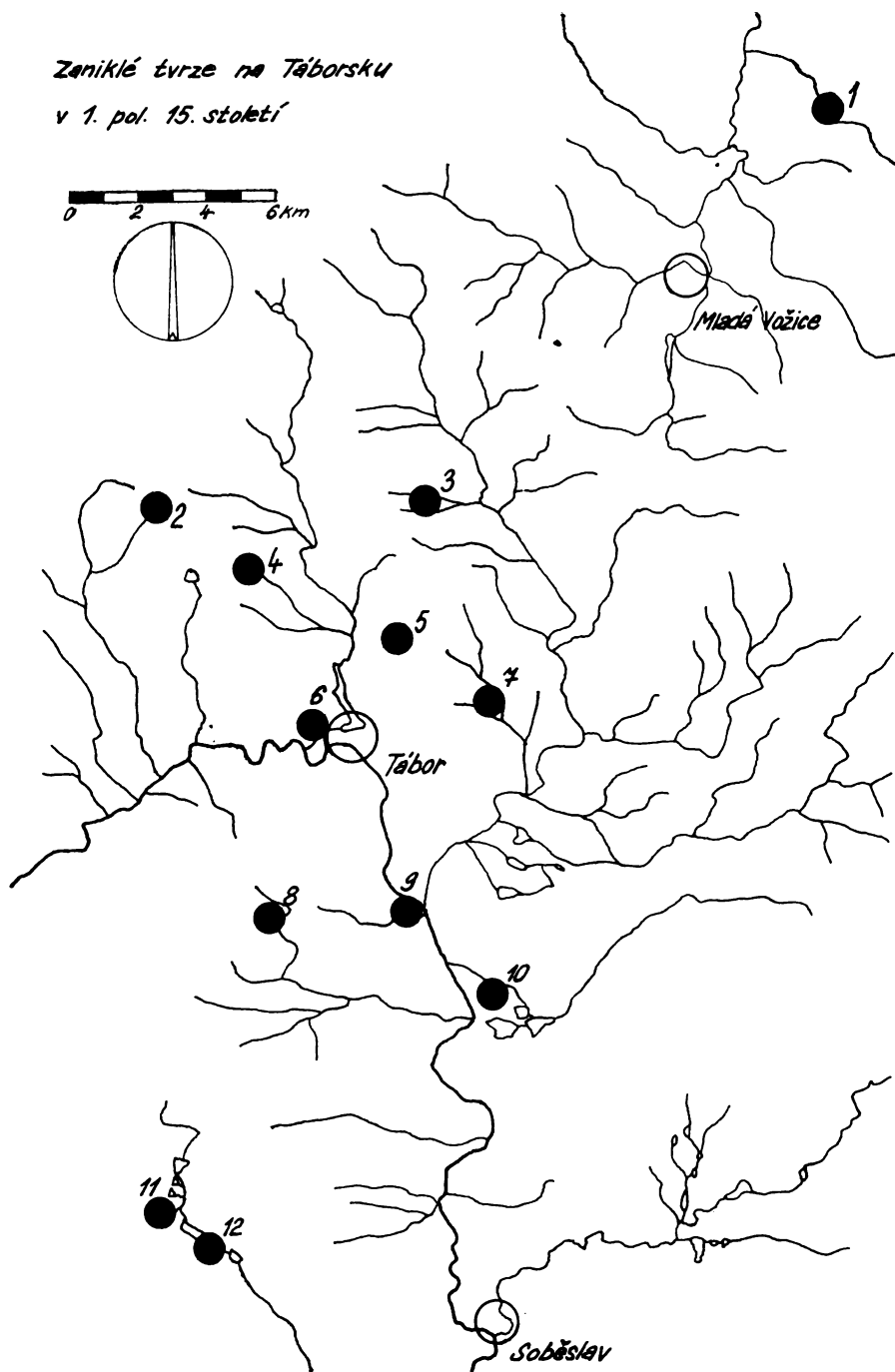
Ze starší literatury vážící se k tématu, věnujme pozornost knize Ang. Slavíka (Slavík, 1884), která při zpracování pozemkové držby Tábora od r. 1420 až 1547 přináší základní faktografický materiál o vsích a panstvích, přivtělených k táborskému feudálnímu panství. Obecné otázky zanikání vladyckých sídel, jejichž důsledkem je zánik drobných feudálních sídel, zpracovává na základě písemných pramenů též studie K. Režného (Režný, 1927, (Režný, 1927)). Význam této práce je mimo jiné v tom, že jde o první zpracování procesu zanikání statků nižší šlechty na Táborsku. Poslední skupinu tvoří vlastivědné články, které jsou roztroušené v regionálních časopisech, zejména v Jihočeském sborníku historickém (JSH). Jedním z předních představitelů regionální histografie je Roman Cikhart, který poprvé uveřejňuje své stati o jednotlivých lokalitách. U nich si všímá jen okrajové lokalizace a především se věnuje výčtu základních historických dat. Tímto způsobem je publikováno sídlo ve Zvěroticích (Cikhart, 1909), v Leštině (ibidem, 1931) a Klokotech (ibidem 1935). O Náchodě, kde jsou zbytky feudálního sídla, píše Fr. Lískovec (Lískovec, 1940), který s R. Cikhartem publikoval zatím nejobsáhlejší zpracování dějin zaniklého sídla v Sedlci u Plané nad Lužnicí (Cikhart-Lískovec, 1948, 38 sq.).

Na počátku tohoto příspěvku je třeba obecně charakterizovat tvar a polohu sídel v táborském regionu. Sídla nižší šlechty jsou zastoupena tvrzišti v podobě komolého kuzele, někdy destruovaného do podoby terénní vlny (Radimovice). Opevnění je nejčastěji tvořeno jednoduchým příkopem, též zdvojeným, a vždy doplněným obvodovým valem. Sídla nižší šlechty jsou ve sledované oblasti situována na náhorních planinách (Lom, Klokoty) a v nížinné poloze. Zde se vyskytují na jižních svazích rybníků (Radimovice), někdejších potůčků (Strýšovice, Žárek, Leština u Tábora, Kříženec u Vilic) a u řek (Sedlec).

K pustnutí drobných feudálních sídel je jen málo přímých písemných zpráv. Zánik sídla se v nich nejčastěji projeví jen nepřímou, čímž dostaneme datum antequem či postquem. Nepřímým vodítkem pro pustnutí sídla je i zpráva o majetkovém připojení sídla k většímu panství; důsledkem je pozvolné chátrání sídla, které nezdědka vede k jeho zániku. Charakter sídla se též změnil při různých přestavbách, které vytvořily novou stavební dispozici.

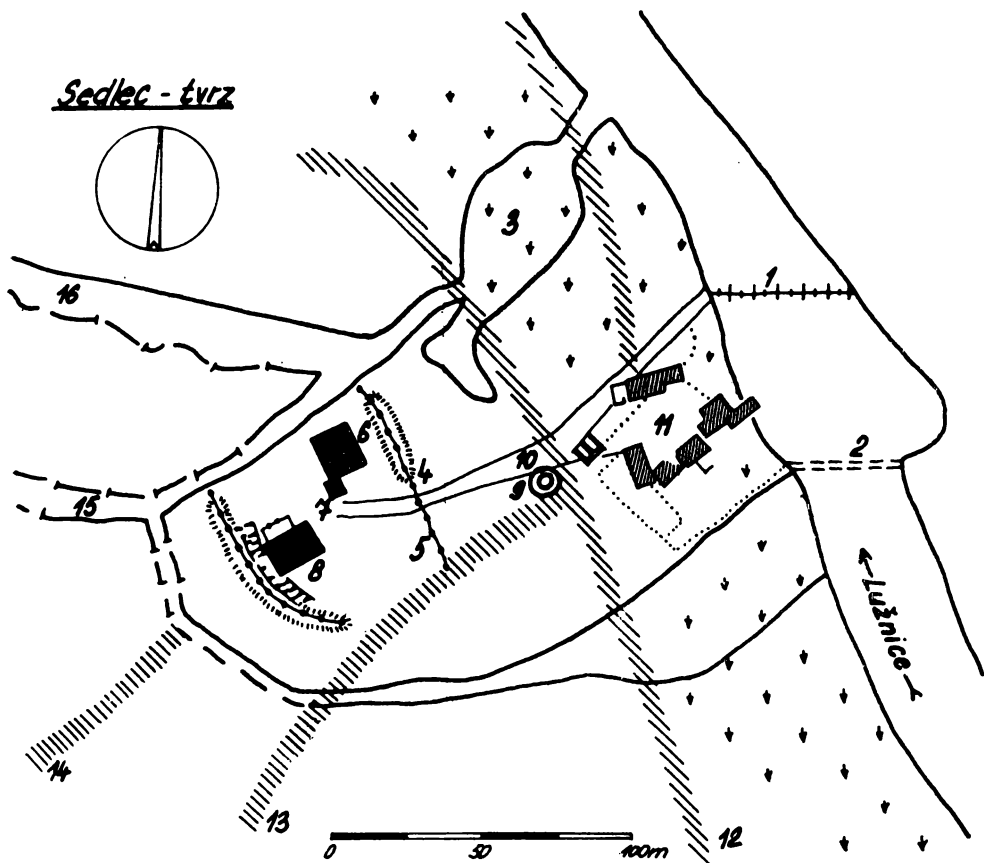
Druhým zdrojem informací o zanikání sídel jsou hmotné prameny. Bohužel stav archeologických pramenů je pro naši oblast neuspokojivý, neboť archeologický výzkum byl proveden jen u jednoho sídla, a to tvrze v Sedlci u Plané

Zaniklé tvrze na Táborsku
v 1. pol. 15. století

Obr. 1. Mapa sídel nižší šlechty zaniklých v první polovině 15. století.

1 - Kříženec	5 - Náchod	9 - Sedlec u Plané
2 - Leština	6 - Klokoty u Tábora	10 - Strkov
3 - Polánka	7 - Smyslov	11 - Zárek
4 - Radimovice u Tábora	8 - Lom	12 - Strýšovice

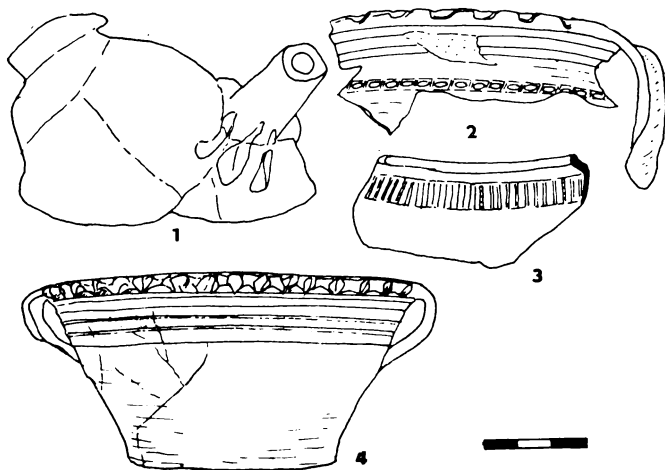
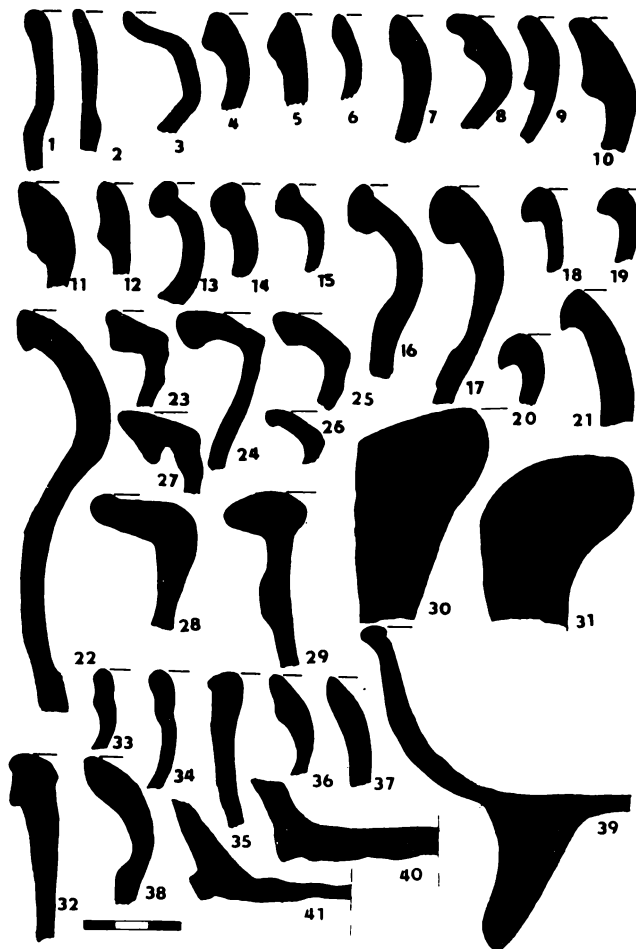
Obr. 2. Plán tvrze v Sedlci u Plané nad Lužnicí (podle R. Cikharta a Fr. Lískovce).

nad Lužnicí (Cikhart-Lískovec, 1948, 38 sq.). Autoři výzkumu popsali nalezené objekty a stručně charakterizovali získanou keramiku a další archeologické nálezy. Drobné zmínky o hmotné kultuře z jednotlivých sídel se objevují v knize Aug. Sedláčka o hradech a tvrzích (Sedláček, 1880—1927, IV) a též v místopisné práci R. Cikharta o Táborsku (Cikhart, 1922).

Předložená studie, založená na konfrontaci historických a archeologických pramenů, vychází ze znalostí terénní situace popisovaných objektů — sídel nižší šlechty, doplněné o nové archeologické nálezy získané při povrchovém výzkumu. Tímto způsobem se podařilo shromáždit archeologicko-historický materiál, který datuje předložené lokality. Výčet všech míst, která zanikají v husitském revolučním hnutí by samozřejmě přesáhl rámec článku a proto se soustředí naše pozornost na ta místa, která jsou nejlépe dokumentována.

Obecně je známo, že husitské revoluční hnutí na Táborsku vojensky začíná v březnu 1420. Je to doba, kdy příslušníci selsko — chudinských vrstev zaútočili na Sezimovo Ústí, které úspěšně ovládli. V následujícím období si husité vybudovali nové středisko na Hradišti hory Tábor, t.j. v dnešním Táboře. V úzké spojitosti s těmito událostmi je dobytí tvrze v Sedlci u Plané nad Lužnicí, kam před hněvem husitů uprchl Vítkovec Oldřich, někdejší pán Sezimova Ústí. O historických událostech v r. 1420 zevrubně vypráví kronika Vavřince z Březové (FRB V 362). V jeho zápisu je popsáno dobytí tvrze „munitionem firmam“,

Obr. 3. Výběr keramických stře-
pů z výzkumu v Sedlci u Pla-
ně (o. Tábor) Kreslila H. Dr-
dová.

Obr. 4. Výběr keramických stře-
pů z tvrže Leštiny (o. Tábor).
Kreslil Dr. V. Huml.

pobití zdejších obyvatel a rozboření sídla, které na konci bylo husity zapáleno. Tvrz nebyla již nikdy obnovena, jak vyplývá ze zápisu k r. 1452, připomínajícím „tvrz pustou nad Oustím“ (DZ 250 A 7).

Tvrz v Sedlci leží nad mlýnem Soukeníkem při řece Lužnici. Blíže k řece leží čtyřúhelníkový objekt o délce 15 m a šířce 12 m. Kolem něho je příkop o šířce 15 m a hloubce 3 m. Druhý objekt (21×14,5 m), obklopený valy o výšce 100 cm, je posunut o 39 m východněji.

Při výzkumu Fr. Lískovce v letech 1936—1940 byly zjištěny základy čtyřúhelníkového domu (21×13,5 m) a poplužního dvora (20,5×10,6 m) s hospodářským příslušenstvím (o. 2). Objekt na východní straně dvora je autorem interpretován jako černá kuchyně. Pozůstatky dalšího objektu byly objeveny na západní straně dvora. Areál sídla byl obklopen rybníčky, které v případě potřeby bylo možno propojit a tím sídlo ochránit před napadením. Na jihovýchodní straně areálu se dochoval zbytek vodního opevnění v podobě „haltýře“.

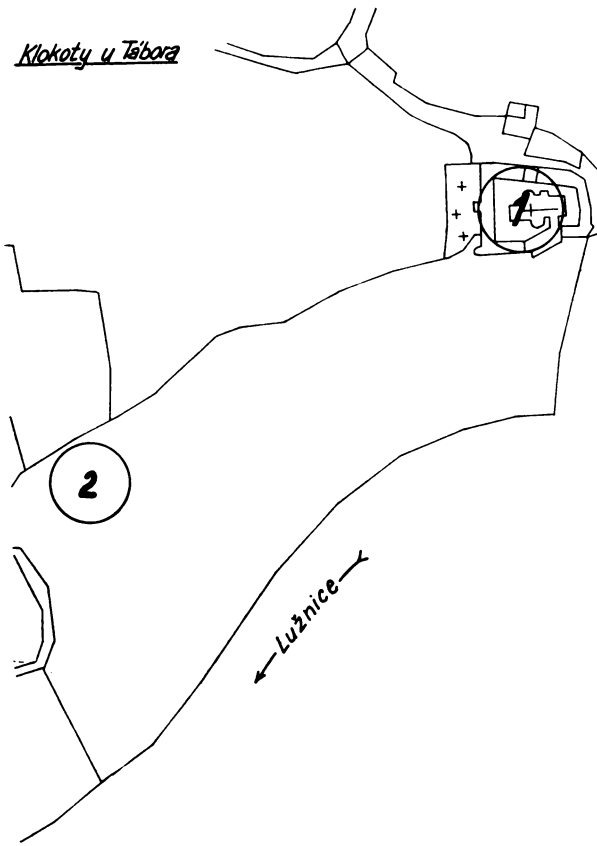
Starší fázi sídla charakterizují zlomky keramických nádob, které jsou podle typu dekoru, způsobu provedení a použité hlíny datovány do 13. století. Zánikový horizont sídla je prezentován zlomky keramiky okrového a šedého odstínu. Na uchách nádob jsou otisky prstů a na mísách je výzdoba plastických pásků s řetízováním. Dna nádob jsou odříznuta strunou. Důležitou okolností je absence keramiky s polevou. Nalezené keramické předměty jsou svým charakterem, typem okrajů analogické k nádobám ze Sezimova Ústí (Hrdlička-Richter-Smetánka, 1966, 675; o. 3). Je zde zastoupen okraj jednoduchý (2; o. 3 : 1—2), vyhnutý a ovalový (1; o. 3 : 3), jednoduchý a střískovitě seříznutý (4; o. 3 : 36—38), ploché okruží (5; o. 3 : 8—12), zesílené a mírně prožlabené (3; o. 3 : 4—5), rtovitě zformované (6; o. 3 : 13—17), zahnuté a podseknuté (4; o. 3 : 18—22), rovně ložené (2; o. 3 : 28), někdy s trojúhelníkovitou lištou na spodní části okraje (5; o. 3 : 23—27), oboustranně vytažený (1; o. 3 : 29). U zásobnic je okraj kyjovitý (1; o. 3 : 30) a vně přehnutý (1; o. 3 : 31). Objevuje se se též zesílený (2; o. 3 : 32), zesílený a oboustranně prožlabený okraj (2; o. 3 : 39) a dna s obvodovou klínovou patkou a na spodní části zdobená hrnčírskou značkou (2; o. 3 : 40, 41).

Druhá skupina zaniklých sídel spadá do období zakládání revolučního Tábora, kdy nastává velká migrace obyvatel. Podle Roubíka (Roubík, 1959, 4) zaniklo v této souvislosti 12 vsí a dalších 31 vsí bylo vylištěno. Je pochopitelné, že v revolučních podmínkách jsou též opuštěna sídla nižší šlechty, která ve své části se bezprostředně účastní husitského revolučního hnutí. Bohužel, dnešní stav archeologických výzkumů zatím nedovoluje stanovit počet sídel nižší šlechty, která tehdy zanikají.

Příkladem opuštěné vsi je Leština, která se rozkládala mezi vesnicemi Pašekou, Radkovem a Novým Kostelcem — severozápadně od Tábora. Zdejší sídlo, tvořené dvěma pahorky o průměru 10×9 m a 11×6 m s příkopem o šířce 6 m, je situováno na severozápadní straně údolí na mírně zdviženém návrší v poloze „na starém zámku“. Opevnění tvrziště je tvořeno potokem, který vytéká z rybníka poblíž Nového Kostelce a zásobuje rybník v Leštině. Kromě sídla je z terénní situace dobře patrný i zbytek dvora, který ležel 30 m jihozápadně od tvrze.

Leština byla archeologicky zkoumána v letech 1930—1934 (Cikhart, 1931, 125 sq.). Výzkumem byly odkryty zbytky dřevěného mostu — trámy o délce 1 až 1,5 m o průměru 50 cm — kterým se na sídlo přicházelo od severovýchodu.

K datování lokality jsou k dispozici keramické střepy světle okrového a šedého zbarvení s dekorem radýlkování (šikmé sloupečky, elipsy dělené svislými sloupky, klíny) a žlábků. Podle přítomnosti typů okrajů vodorovně ložených, přehnutých s podseknutím, doložených např. v Sezimově Ústí (Hrdlička-Rich-

ter-Smetánka, 1966, 671) a absence polevy na vnitřní straně střepu, lze keramiku datovat do konce 14. a počátku 15. století.

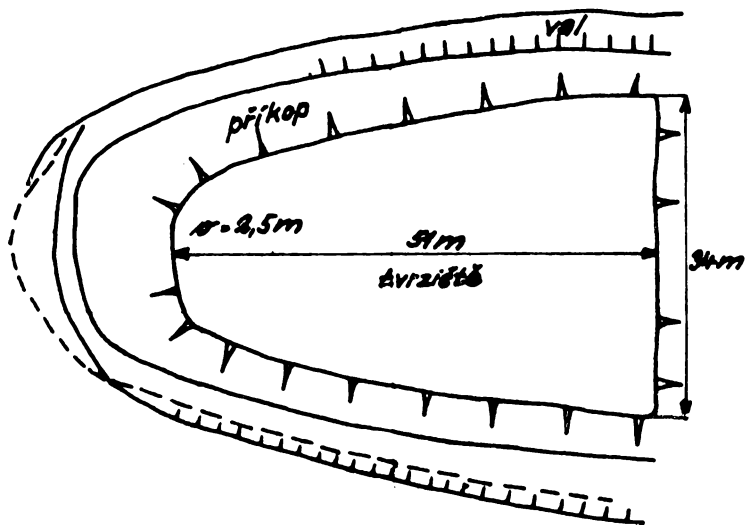
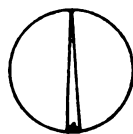
Při průzkumu dvora v r. 1970 byly nalezeny střepy z velkých hrncovitých nádob s plastickou výzdobou, které dokumentují existenci dvora ještě po zániku sídla v Leštině, tj. do období kolem poloviny 15. století. Z písemných zpráv je známo, že v roce 1356 existovalo v Leštině 5 dvorů (RT I 421; o. 4).

Další skupinu tvoří sídla, která zanikají v době, kdy v Táboře zvítězila umírněná měšťanská opozice. Při vytváření velkého feudálního panství v čele s Tábořem jsou zabírány vesnice Vítkovců (Klokočy, Náchod, Lomy, Dražice) a cirkve (Opařany, Vřesce, panství kláštera v Milevsku a Louňovicích a farní majetek — např. tvrz v Podolí, viz Aug. Slavík, 1884, 5).

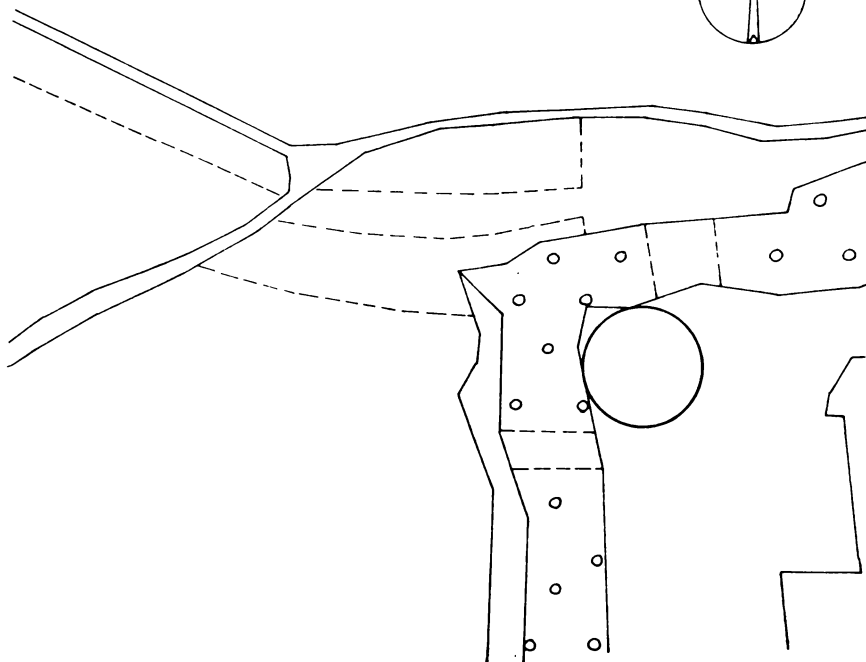
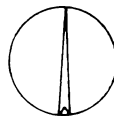
V úzké souvislosti s pádem selsko-chudinského Tábora, vedoucí k vyhoštění a upálení radikálních táborů v čele s Petrem Kánišem, je tvrz v Klokočech u Tábora (Cihhart, 1935, 102). Z písemných zpráv k r. 1220 je znám Vitco de Clot (CDB II, 193) a k r. 1318 Bartoš z Klokoč, jinak ze Svrabova (RT I, 24), který byl na tvrzi nápravníkem. Klokočy jsou po celé 14. století až do r. 1420 součástí příběnického panství Vítkovců. Na začátku husitského revolučního hnutí dobyli Klokočy husité ze Sezimova Ústí a zdejší sídlo zničili.

Přesná lokalizace klokočské tvrze nebyla zatím provedena. Předpokládá se, že sídlo bylo situováno na vrcholu příkré stráně nad Tisemenickým potokem, tj. v areálu dodnes stojícího barokního kláštera (1701—1704), (o. 5).

Lom

Lom

Obr. 6. Plán Lomu – půdorys (skiza) a celkový plán (podle indikační skizi). Kreslil Dr. Huml.

Druhou uvažovanou polohou je vejčitý pahorek v poloze „na Hrádku“, severozápadně od kláštera: Pahorek o průměru 20 m a výšce 5 m je na severu severozápadně a severovýchodně obtočen příkopem, do něhož tekla voda z původního rybníčka, situovaného na severní straně sídla. Zjišťovací výzkum, prováděný v r. 1972 Muzeem husitského revolučního hnutí v Táboře, bohužel nepřinesl výraznější nálezy, které by potvrdily existenci sídla. Jediným dokladem je zlomek kachle z 15. století, který byl vyzdvižen při prohlídce místa v r. 1966.

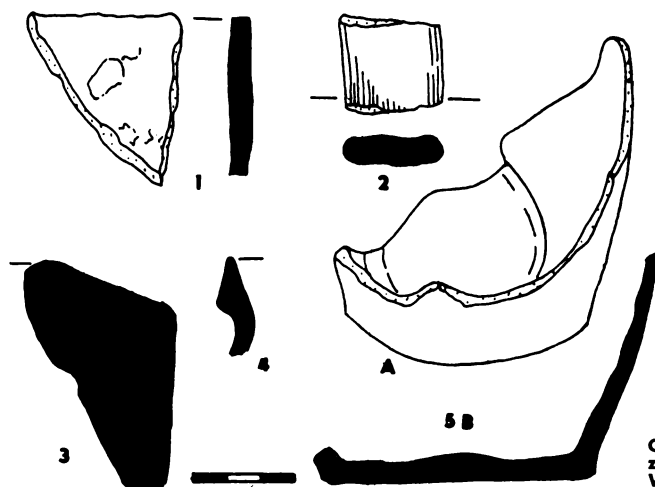
Další lokalitou, která náležela k přiběnickému panství a byla dobyta husitskými vojsky, je ves Náchod (Slavík, 1884, 3). Z původního feudálního sídla se dochovalo homolovitě tvrzíště s vodním opevněním, které prvně popsal Fr. Lískovec (Lískovec, 1940, 119 n.).

K přiběnickému panství patřila též ves Lomy, která leží 5 km jz od Tábora. Na západní straně terasy v poloze „na hrádku“, 10 m nad Maršovským potokem, je v lesním porostu znatelné panské sídlo. Sídlo (51×13 až 21,7 m) je podkovovitého tvaru; od okolí je odděleno hlubokým příkopem o šířce 3 až 5 m na východě a na západě příkopem o šířce 1,5 m. Vně příkopu probíhá val, který u základny dosahuje šířky 6 m a u koruny šířky 4,5 m; jeho celková výška je 1,7 m (o. 6).

Z písemných zpráv je k dispozici urbář z r. 1379, kdy ves Lom patřila k Přiběnicím (U. Rož., 14). Nálezy několika keramických střepů lze podle jejich struktury, přítomnosti okraje zásobnice a prožlabeného okruží a použité technologie zařadit rámcově do 14.—15. století (o. 7).

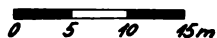
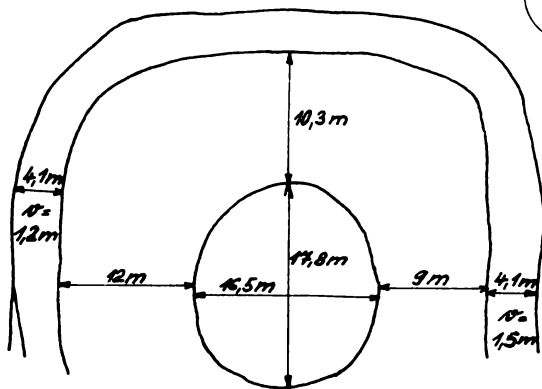
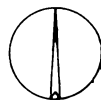
Během husitského hnutí byla k Táboru připojena ves Radimovice, ležící 4,5 km ssv od Tábora (Cikhart, 1922, 130). V písemných pramenech je lokalita nepřímo zmíněna k r. 1219, kdy se zde uvádí Luder de Radimowicz (CDB II, 175). Z historických zpráv (Sedláček, Hradý IV, 151) je známo, že původní majitelé odešli do služeb k Rožmberkům (Slavík, 1884, 3).

Na jihozápadní straně vsi u rybníka zvaného Příkopný je patrné sídlo čtvercového tvaru (17 × 17,8 m) ohraničené příkopem o šířce 9 až 12 m (o. 8). Kolem příkopu vystupuje podkovovitý val o délce čelní strany 5 m, šířce 4,10 m a výšce 120 až 150 cm. Od jihu bylo sídlo chráněno soustavou tří rybníčků (Nádvorní, Příkopný a jeden bez pojmenování), které v případě potřeby umožňovaly obráncům tvrze zde vytvořit souvislou vodní plochu.

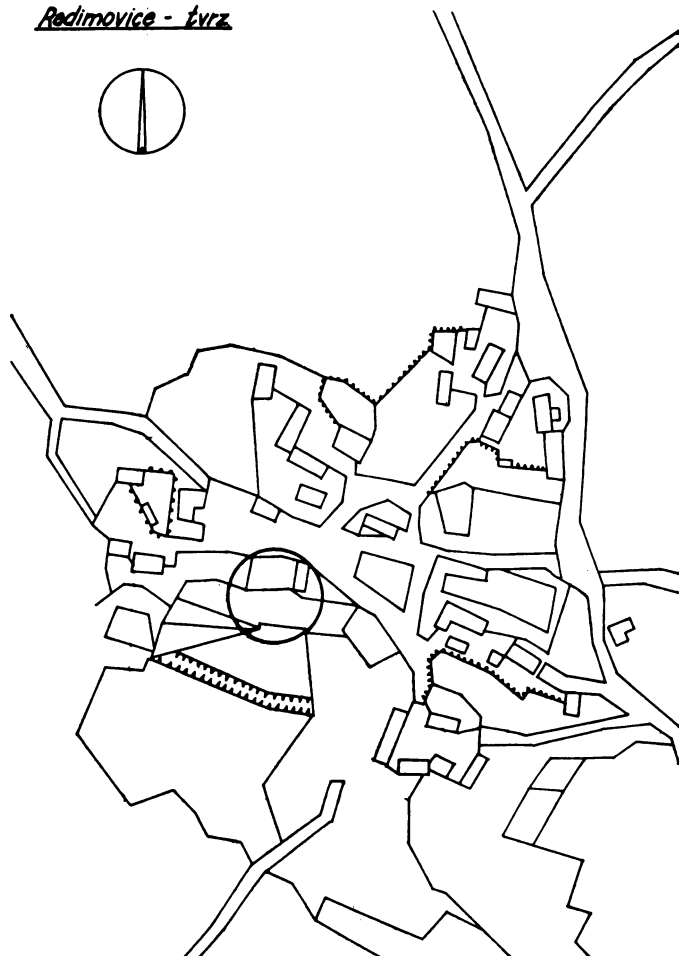

Obr. 7. Výběr keramických střepů z tvrze Lom (o. Tábor), kresba dr. V. Huml.

Radimovice

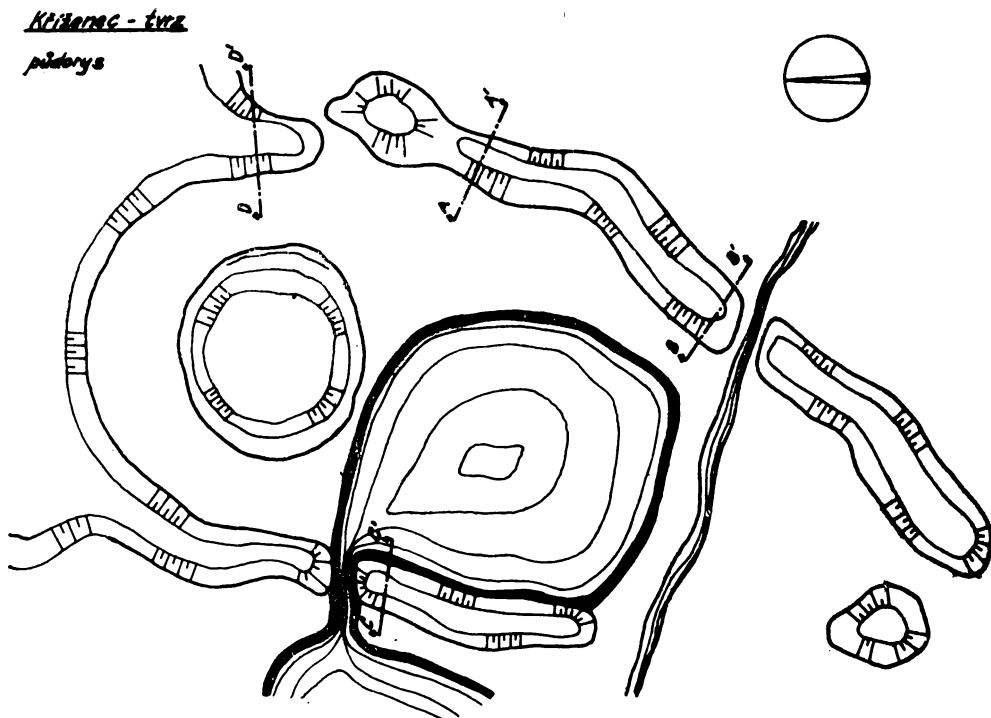

Radimovice - tvrz

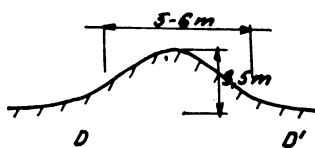
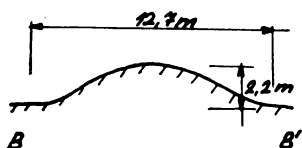
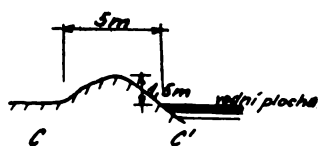
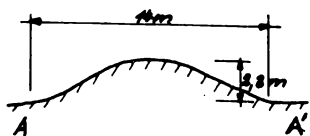

Na počátku tohoto století proběhly v Radimovicích zemní práce. Při nich byly nalezeny dnes nezvěstné předměty — 1 klíč s gotickou výzdobou a 1 zlomek železné rukavice (Švehla, 1905).

Čtvrtou skupinu tvoří sídla, která byla poškozena či zanikla při válečných výpravách husitů. Na prvním místě jsou sídla, která byla poškozena, ale nezánikla. V severovýchodním koutu Mladovožicka představuje takovou lokalitu tvrz Kříželec u Vilic (o. 9). Leží na jižní straně malé vesničky a severně od dvora zv. Frauenhof. Kuželovitý pahorek sídla o průměru 30 m a výšce 5 m

příčné řezy valy

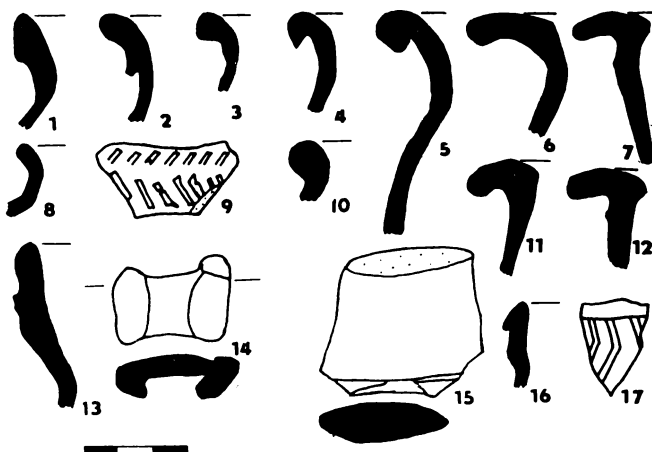
Obr. 9. Kříželec u Vilic c — půdorys, měřil Ing. Zd. Rothbauer — dr. V. Huml (o. Tábor).

je na obvodu fasetován do tvaru sedmiúhelníku; od okolního svahu je oddělen hlubokým příkopem o šířce 6—14 m. Příkop na jižní straně se rozšiřuje v rozsáhlou vodní nádrž, která v nejširším místě měří až 21,5 m. Přístup do sídla vedl od severu, kde byly při melioracích zachyceny zbytky dřevěné mostní konstrukce. Na vnější straně příkopu je znatelné valové opevnění.

Při povrchovém sběru a zjišťovací sondáži byly na tvrzišti nalezeny části na sucho kladeného zdiva, prejzy ze střechy a hojně keramických střepů. Keramika je vytvořena z hrnčířské hlíny obsahující velmi jemné ostřivo. Její povrch je uhlazen do kovového lesku a jen výjimečně zůstává zdrsnělý. Barva povrchu je většinou šedavá. Dekor na tenkostěnných nádobách je proveden radýlkem [trojúhelníčky, popřípadě v pásu mezi dvěma úzkými rýhami (9) a jednoduchými žlábkami (2)]. Okraje jsou přehnuté, ovalené, podešknuté či profilované ve vysoké okruží a u mís jsou vodorovně ložené. Podle technologie hrnčířského zpracování, typů okrajů a radýlkovaného dekoru, běžného v druhé polovině 14. století a v první polovině 15. století (Janská, 1965, 295, o. 80) zařazují keramické nálezy z Křížence do sklonku 14. a první poloviny 15. století (o. 10).

V písemných pramenech, vizících se ke zkoumané lokalitě, je v roce 1292 připomínán „Wockon de Burenicz sive de Crisenche“ (RBM II, 670). Zprávy o Kříženci se znovu objevují k r. 1420, kdy ves se sídlem zabrala táborská vojska. V roce 1423 sem přitáhli Pražané, kteří za pomoci jízdy a pěchoty, vyzbrojené děly a praky, zahájili útok na tvrz. Po nezdařeném několikanedělním obléhání tvrže vojska Pražanů ustoupila a odešla směrem ku Praze. Existence sídla v Kříženci je připomenuta ještě r. 1437, kdy je v zápisech uvedeno „municio“ (DD 23/10). Zánik sídla nelze v písemných pramenech přesně vysledovat. Je nepochybné, že zápis z r. 1546 o „Krziezenczi tvrže pusté“ (DZ 250 M 22) kodifikuje již dřívější stav. S ohledem na destruování sídla v průběhu husitských válek, domnívám se, že po r. 1437 se tvrz nepodařilo v plnosti obnovit.

Při tažení husitských vojsk na Bechyni došlo zřejmě k poškození feudálního sídla ve Strýšovicích a Žárku. Sídlo ve Strýšovicích (místní obec Hlavatce) se rozkládá na břehu Nového rybníka (o. 11). Tvrziště je oválného tvaru o průměru 8,2—13,3 m (v koruně) a u paty o průměru 13,3×19,1 m a je chráněno dvěma příkopy. Příkop blíže tvrzi má šířku 4,6 m a hloubku 0,6 m, kdežto druhý příkop o šířce 3,4 m je hluboký 1,1 m. Po obvodu probíhá val o šíř-

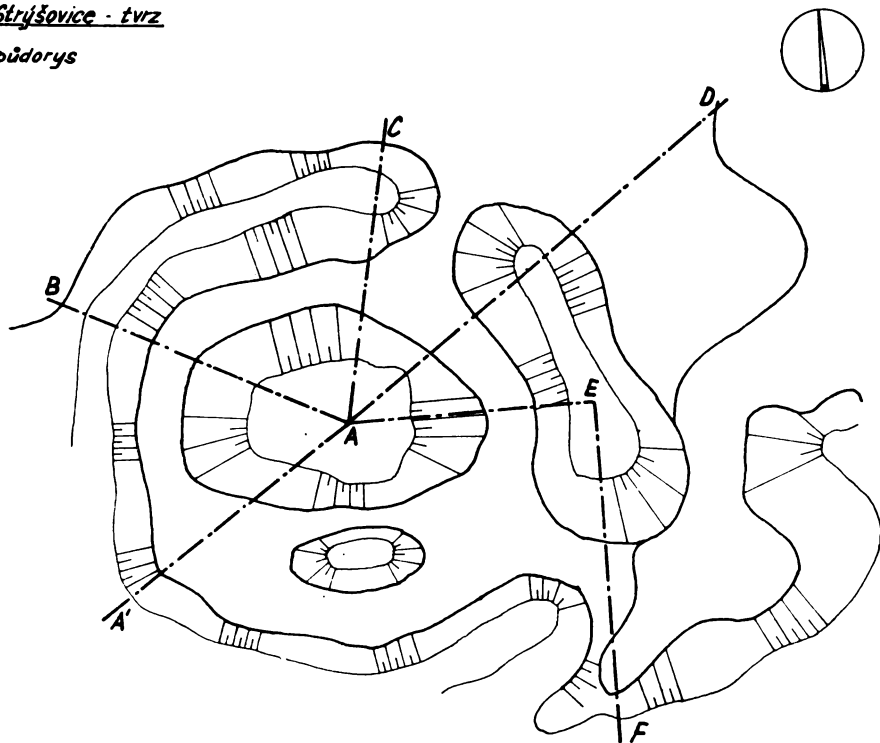
Obr. 10. Křížec u Vilic – výběr keramiky Kresba Dr. V. Huml.

ce 7,3—7,9 m (pata) a v koruně o šířce 2,3—3,5 m. Val je na severovýchodě a jihovýchodě přerušen a doplněn půlobloukovitým násypem, který ohraničuje malý rybníček. Osada u sídla byla zřejmě situována na březích potoka, který byl v 16. století přehrazen. Tím vznikl rybník, zvaný Nový rybník, který zaplavil někdejší osadu. V této souvislosti je třeba připomenout, že na severní straně rybníka byly před 45 lety při orbě nacházeny zbytky mazanice, zlomky nádob s gotickými písmeny a radýlkem; část jich je v muzeu v Bechyni (o. 12).

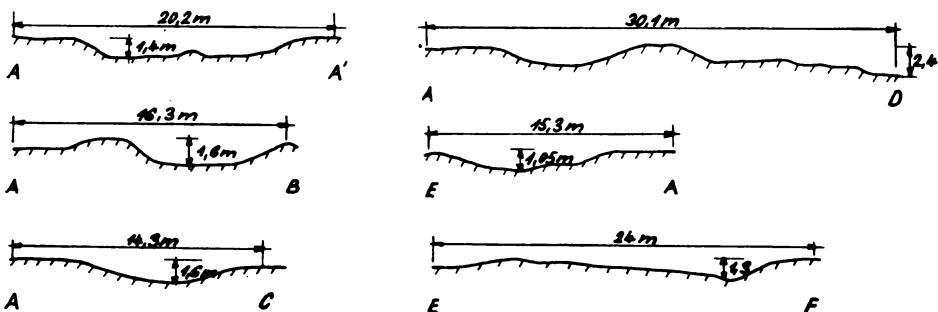
Je zde uloženo 20 keramických zlomků, které patří k hrncům (7 okrajů

Strýšovice - tvrz

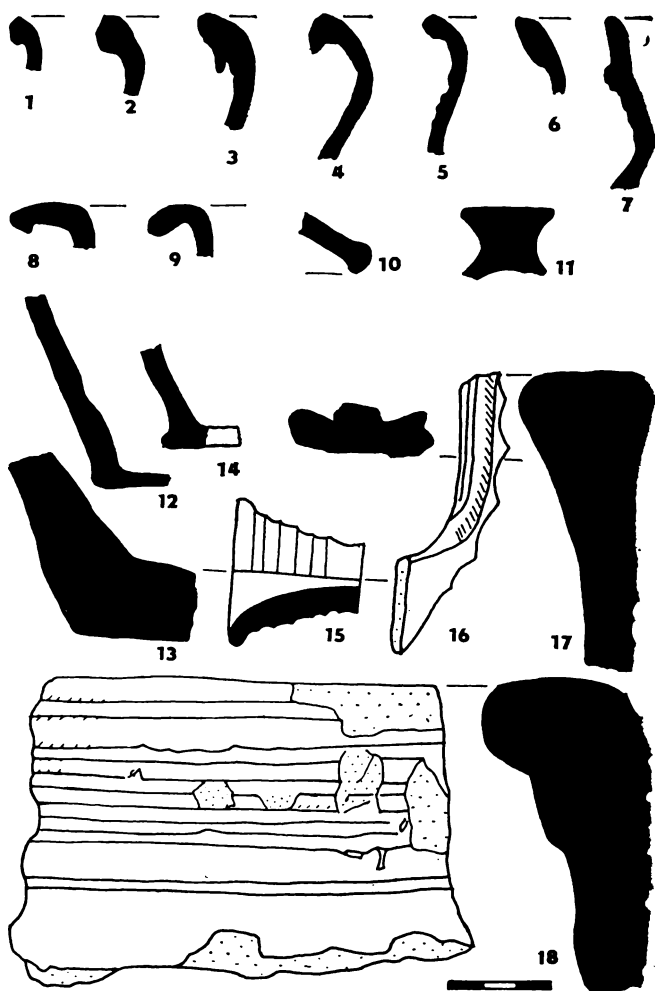
půdorys

příčné řezy valy

Obr. 11. ZSO Strýšovice - celkový plán tvrze, zaměřil ing Zd. Rothbauer dr. V. Hum.

a 2 dna). Okraje o průměru 120–170 mm (1), 146 mm (1) a 180 (1) a 192 mm (2) svědčí o nádobách se širokým ústím. Mezi okraji jsou zastoupeny typy oválené (2, o. 12 : 1, 2), vyhnuté a zaoblené (1, o. 12 : 5), přehnuté a podtržené (1, o. 12 : 3), přehnuté a podseknuté (1, 12 : 4), okraj zesílený a šikmo seříznutý (4, o. 12 : 46), okraj zesílený a šikmo seříznutý (1, o. 12 : 6) a okraje vodorovně ložené (1, o. 12 : 8, 9). Dna hrnců mají na obvodu náznak patky (o. 12 : 12), která je též protažená v klín (o. 12 : 14).

Z dalších typů byl zachycen džbán (1: o. 12 : 7), mísa (1) a zásobnice (1 dno a 2 okraje). Okraj zásobnice je kyjovitý (o. 12 : 17) a s půlválcovým vývalkem na vnitřní straně (o. 12 : 18), z dalších typů je zastoupena trojnožka s trubkovitě ukončeným držadlem (1) a poklička (2) s kónickým knoflíkem (o. 12 : 11) a okrajem ovalovým (o. 12 : 10).

Keramický střep obsahuje jemné ostřivo; je tvrdě vypalován až do modrého kovového lesku. U zásobnic bývá povrch přetažen jemnou vrstvičkou u plavené hlíny tzv. engoby.

Výzdoba na střepích je provedena radýlkováním (sloupečky) a třemi žláb-

ky (2) nebo dvěma žlábký a mělkými vývalky a rýhou (1); u zásobnic je zachyceno šest žlábků (1).

Na dnech se objevuje seříznutí strunou (1), popřípadě jemné žlábký (1; o. 12 : 12, 14).

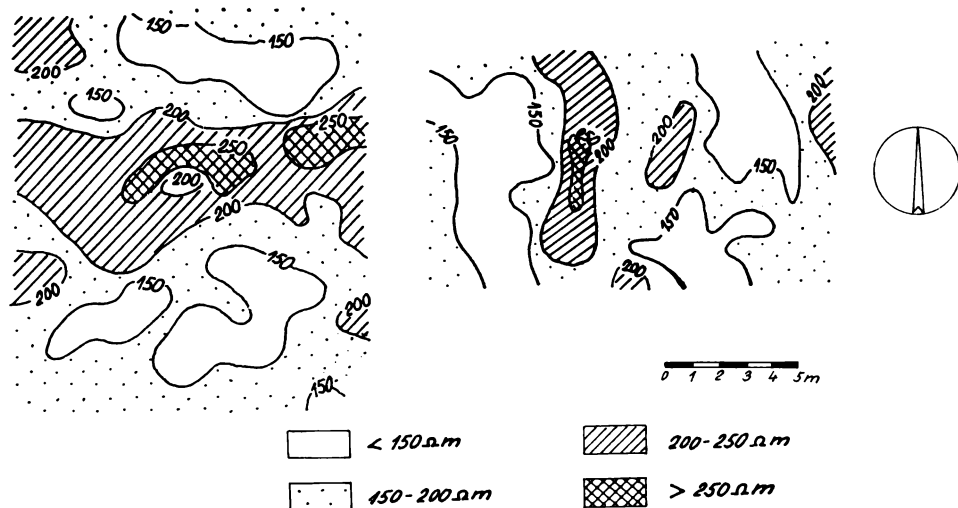
Písemná zpráva o obci pochází z r. 1395 (LE IV, 392) a znovu až z r. 1452 „in Strasyssowicich villam integram“ (AČ 37, 646). V roce 1453, kdy se Strýšovice staly královským majetkem, je zde ještě vzpomenut dvůr „curia aratura“.

Na základě terénních pozorování a mlčení písemných pramenů lze konstatovat, že ve Strýšovicích existovalo feudální sídlo a dvůr. Zatímco sídlo ve Strýšovicích se v pohusitských pramenech nepřipomíná, je jisté, že zdejší dvůr existuje i po zániku sídla. K jeho poloze bylo povrchovým výzkumem zjištěno, že polohu dvora je třeba hledat poblíž myslivny Čertovny, kde je zachována stará studna a v jejím okolí několik objektů v podobě terénních vln.

Dalším místem, které zřejmě zaniká v první polovině 15. století, je tvrziště Žárek či Žďár. Leží v Bechyňské oboře nedaleko myslivny (Černice). Představuje jej menší kuželovité tvrziště o průměru 10,5 × 12 m, ohraničené mohutným příkopem o šířce 11,5 až 17,5 m a prstencovým valem o šířce 3 m a výšce 2,5 m. Valové opevnění doplněné na východě o půlobloučkovitý prstenec valu tak vytváří vodní nádrž o rozměrech 27,30 × 16 m.

Při povrchovém průzkumu lokality se na západ od sídla ve vzdálenosti cca 75 m podařilo nalézt pozůstatek samostatného objektu (dvůr?) a ve vzdálenosti 45 m obdélníkovitý haltýř (13,2 × 12,8 m). Jeho existence spolu se zjištěnými terénními hrboly a proláklinami umožňuje sem klást někdejší osadu. Je samozřejmé, že tuto otázku mohou rozřešit jen archeologické výkopy, které nebyly zatím provedeny. Na vlastním sídle bylo v r. 1971 provedeno geofyzikální zaměření (dr. V. Bárta), kterým se podařilo zjistit 4 kruhové anomálie a VZ orientovaný pruh zdíva — zřejmě základy pozdějšího loveckého altánu (o. 13).

Písemné zprávy o objektu jsou známy k r. 1415, kdy je uveden Otík Rádpil de Zdiar (LE X, 55), který se psal též ze Želče (opis pečeti). V r. 1453 je

Obr. 13. ZSO Žárek u Sudoměřic (okres Tábor) — tvrz — geofyzikální zaměření. Zaměřil: Dr. V. Bárta.

uveden ve Žďáru dvůr „curia Zdiar“ (AČ 37, 646) a k r. 1457 „villa Zziar et municio“ (AČ 37, 743). Celý majetek již v r. 1453 získala královská komora (AČ 37, 646). Tímto datem ztrácí Žďár svou samostatnost a tím i důvod pro další existenci panského sídla, neboť je připojen k blízkým Vyhnanicím. Začátek sídla lze podle terénní situace položit již do předhusitského období, a to zcela jistě do druhé poloviny 14. století. Určitou oporou je v tom i výskyt šlechtických predikátů v r. 1390 (např. Ctibor ze Žďáru — RT I, 570).

Poslední jmenovanou lokalitou je ves Strkov (místní obec Planá nad Lužnicí). Na severozápadní straně vsi při silnici je dodnes znatelný pahorek, který byl obklopen valem a příkopem. Při výkopech vedených Jos. Švehlou bylo zde obnaženo zdivo stavení (7,5 × 10 m) s obvodovým příkopem o šířce 3 až 4 m a v horní části o šířce 14 m. Základové zdivo bylo kladeno na maltu. Mezi zdmi byla nalezena do červena vypálená hlína, která obsahovala zlomky keramiky — 2 střepy zásobnic, zlomky gotických kachlů, rúžice ze železného plechu a velké množství hřebíků ze šindelové střechy (Švehla, 1903).

Tvrz je v písemných pramenech připomenuta již r. 1370, kdy ji od Rožmberků koupil Leo z Tupes; v roce 1375 se píše jako Leonis de Strkow (LE 101). Za husitského revol. hnutí byl Strkov vojensky získán k Táboru. (Slavík, 1884) O dalších osudech sídla není žádných zpráv. Ze skutečnosti, že po husitských válkách se stala majetkem Rožmberků lze usuzovat, že tehdy sídlo zpustlo.

Na základě studia opevněných sídel bylo na Táborsku zjištěno, že v průběhu první poloviny 15. století zde zaniklo 11 sídel, výjma lokalit patřících církvi. Následkem přímé vojenské srážky ve studované oblasti zanikla 3 sídla (Sedlec u Plané nad Lužnicí, Klokoty u Tábora a Náchod), u 3 sídel se vojenský zásah důvodně předpokládá (Strýšovice, Žárek a Strkov) a 1 sídlo bylo poškozeno v r. 1423 a později do poloviny 15. století zřejmě zaniklo (Kříženeč u Vilic). Další sídla zanikla v souvislosti s odchodem obyvatel do husitského Tábora (Leština) a při vytváření jeho feudálního panství (Lom a Radimovice u Tábora).

U poslední skupiny sídel nejde ani tak o jejich náhlý zánik, ale spíše o postupné chátrání dané ztrátou sídelní funkce místa. Husitské revoluční hnutí je též jednou z vývojových etap, kdy dochází k výraznějšímu zanikání sídel nižší šlechty. Přitom je evidentní, že nelze přeceňovat vliv válečných událostí, které proces zanikání sídel jen uspořádaly. I když za dnešního stavu poznání nelze u řady sídel spolehlivě určit, co bylo příčinou jejich zániku, je jisté, že řešení je třeba hledat spíše v ekonomicko-sociálním postavení nižší šlechty v podmínkách feudální společnosti. Naznačují to obecně známé skutečnosti, že to byla nižší šlechta, která se postavila do čela husitského revolučního hnutí. Na tomto místě připomeňme kromě osobnosti Jana Žižky i ostatní vůdčí postavy husitství jako jsou zemané Jan Moravec a Petr Aksamit z Liderovic, Mikuláš a Filip z Padařova, (Kolář 1924, poz. 85), Smetana z Ústupenic či Majnuš z Pec-línova a Jan Smitka z Křemže (Macek, 1955, 273). Je jisté, že radikalizace nižší šlechty spojená s její sociální diferenciací začíná již v průběhu druhé poloviny 14. a na počátku 15. století a její úloha v husitství již ukazuje její vyzrálou.

Literatura

- Cikhart R., 1909: Z dějin Zvěrotic, Staré i nové zvěsti ze Soběslavě, 91.
Cikhart R., 1922: Historický místopis, Táborsko IV, Tábor.
Cikhart R., 1931: Zašlá tvrz a ves Leština na Táborsku, JSH IV, 125—127.

- Cikhart R.—Lískovec Fr., 1948: Tvrz Sedlec, JSH XVII, 38—50.
- Hrdlička L.—Richter M.—Smetánka Zd., 1966: Výzkum v Sezimově Ústí v r. 1965, AR XVIII, 6, 663—680.
- Janská E., 1965: Hrad Jana Roháče z Dubé Sión, Sborník oblastního muzea v Kutné Hoře, ř. A — hist. č. 6—7/5—72.
- Kolář M., 1866/67: Hrady, tvrže a panská sídla v kraji Táborském, čsp. Tábor in: Sborník historických prací M. Koláře, 1924, 257—270.
- Lískovec Fr., 1940: Homolka u vsi Náchoda, JSH XIII, 119—124.
- Macek J., 1955: Tábor v husitském revolučním hnutí, Praha.
- Profous A., 1947—1951: Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam a změny, I—III, 1957 IV (spolu s J. Svobodou), Praha.
- Režný K., 1927: Zanikání vladyckých statků v Budějovicku, Hradecku a Táborsku, ČSPSČ XXXV, 64—69. 112—115.
- Sedláček Aug., 1880—1927: Hrady, zámky a tvrže království českého, Praha.
- Slavík Fr. Aug., 1884: Panství táborské a bývalé poměry jeho obyvatel, Tábor.
- Švehla Jos., 1903: Strkov in: Pamětní kniha obce Plané nad Lužnicí (Okresní archiv Tábor).
- U. Rož. — Urbář zboží Rožmberského z roku 1379, Pojednání král. české spol. nauk VI/10, Praha 1880 (ed. Truhlář J.).

Z u s a m m e n f a s s u n g

Zum Untergang der Sitze des Kleinadels in der Gegend von Tábor während der hussitischen revolutionären Bewegung

Die Arbeit stützt sich bei der Datierung des Untergangs von Kleinadelssitzen in der Gegend Tábor auf archäologische und schriftliche Quellen. Neben Funden an den untersuchten Stellen gehören zu den archäologischen Quellen ∞ Objekte, die als Reste solcher Sitze im Gelände als Stutzkegel mit (auch verdoppelten) Gräben und Wällen erhalten blieben. Sie liegen meist auf Hochplateaus (Klokoty, Lom), in Niederungen an Teichen (Radimovice), Bächen (Strýšovice, Žďár, Leština und Kříženec bei Vilice) oder Flüssen (Sedlec bei Planá nad Lužnicí).

In der Gegend Tábor kann man nach der Art des Untergangs dieser Sitze in der Hussitenzeit vier Gruppen unterscheiden. (Abb. 1):

1. Die in engem Zusammenhang mit dem Beginn der hussitischen revolutionären Bewegung untergegangenen Sitze. Im Jahr 1420 wurde die Feste in Sedlec bei Planá nad Lužnicí erobert und zerstört. Bei Untersuchungen hat man hier in den Jahren 1930—1940 die Fundamente eines viereckigen Hauses (21×13,5 m) und eines Meierhofs (20,5×10,6 m) entdeckt (Abb. 2). Außerdem gelang es eine größere Menge keramischer Scherben aus dem ersten Viertel des 15. Jahrhunderts zu bergen (Abb. 3).

Die 2. Gruppe bilden Kleinadelssitze, deren Untergang mit den starken Bevölkerungsbewegungen zusammenhing. Ein Beispiel ist die Feste in Leština, die auf zwei 10×9 m und 11×6 m großen Hügeln stand und durch einen 6 m breiten Graben geschützt war (Abb. 4).

Die 3. Gruppe besteht aus Sitzen, die nach dem Sieg der gemäßigten bürgerlichen Opposition in Tábor abgekommen sind, als es zur Beschlagnahme eines Teils der Rosenberger Herrschaft gekommen ist. Im Zuge militärischer Aktionen ging die Feste an den Stellen des späteren Klosters in Klokoty (Abb. 5) und die Wasserfeste in Náchod unter. An die Herrschaft der Stadt Tábor wurden damals auch das Dorf Lom mit einem hufeisenförmigen befestigten Sitz (51×13 bis 21,7 m) und die Feste in Radimovice (17×17,8 m) mit einem 9—12 m breiten Graben angeschlossen (Abb. 8).

Die 4. Gruppe umfaßten Sitze, die den militärischen Expeditionen der Hussiten in die weitere Umgebung von Tábor zum Opfer fielen. Stark beschädigt wurde damals der Sitz in Kříženec bei Vilice auf einem kegelförmigen Hügel von 30 m Durch-

messer und 5 m Höhe, der mit einem 6 bis 14 m breiten Graben (Abb. 9) befestigt war und Keramikfunde aus dem Ende des 14. und der ersten Hälfte des 15. Jahrhunderts brachte (Abb. 10). Den Untergang dieses Sitzes kann man erst im Verlauf der ersten Hälfte des 15. Jahrhunderts verfolgen. Höchstwahrscheinlich sind auch die Sitze in Strýšovice und Žďár (zwischen Bechyně und Soběslav) militärischen Aktionen erlegen. Der Sitz in Strýšovice stand auf ovalem Grundriß (8,2—13,3 m) und war mit zwei Gräben befestigt (Abb. 11). Nach dem Keramikfunden zu schließen ist er zu Beginn des 15. Jahrhunderts zugrundegegangen (Abb. 12). In die erste Hälfte des 15. Jahrhunderts läßt sich nach schriftlichen Quellen der Untergang des mit einem 11,5 bis 17,5 m breiten Graben befestigten Sitzes in Žďár (10,5×12 m) datieren (Abb. 13). Es ist nicht ausgeschlossen, daß in derselben Zeit auch der Sitz in Strkov bei Soběslav untergegangen ist, den die Taboriten einnahmen und ihrer Herrschaft einverleibten. Der dortige in Form eines Hügels erhaltene, von der Umgebung durch einen 3—4 m breiten Graben und einen Wall getrennte Sitz wurden in den zwanziger Jahren von J. Švebla untersucht, als es gelang die Fundamente eines Bauobjektes zu ermitteln (17,5×10 m).

Mit Hilfe historisch-archäologischer Methoden wurde festgestellt, daß mindestens 11 Feudalsitze in der Gegend Tábor im Verlauf der hussitischen revolutionären Bewegung untergegangen sind. Bei militärischen Zusammenstößen gingen 3 Sitze unter (Klokoty, Sedlec bei Planá nad Lužnicí und Strkov), bei 3 Sitzen wird der Untergang vorausgesetzt (Náchod, Strýšovice und Žďár) und 1 Sitz ging wahrscheinlich nach schweren Beschädigungen unter (Kříženec bei Vilice). Unter der Reihe von Sitzen, die im Zusammenhang mit der Migration der Bevölkerung in das neu gegründete Tábor abgekommen sind, wird die Feste Leština erwähnt. Der Rest der Adelsitze ging in der Zeit unter, als die Feudalherrschaft Tábor entstanden ist (Lom, Radimovice bei Tábor).

Bei dem Sterben der Feudalsitze hat die hussitische Revolutionsbewegung eine wesentliche Rolle gespielt; der Verlauf dieser Bewegung bedeutete zweifellos die letzte markante Entwicklungsetappe so mancher Kleinadelsitze. Begreiflicherweise stand mit dieser Entwicklung die Radikalisierung des niederen Adels in engem Zusammenhang, die im Verlauf der zweiten Hälfte des 14. und ersten Hälfte des 15. Jahrhunderts zu verzeichnen war.

Verzeichnis der Abbildungen

1. Übersichtskarte der Sitze des Kleinadels in der ersten Hälfte des 15. Jahrhunderts.
2. Plan der Feste in Sedlec bei Planá nad Lužnicí (nach R. Cihhart und F. Lískovec). Zeichnung von Dr. V. Huml und J. Mourek.
3. Auswahl keramischer Scherben aus der Forschung in Sedlec bei Planá (Bez. Tábor). Zeichnung von H. Drdová.
4. Auswahl keramischer Scherben aus der Feste Leština (Bez. Tábor). Zeichnung von Dr. V. Huml.
5. Lageplan von Klokoty bei Tábor (nach einer Indikationsskizze).
6. Plan von Lom — Grundriß (Skizze) und Gesamtplan (nach einer Indikationsskizze), Zeichnung von Dr. V. Huml.
7. Auswahl keramischer Scherben aus der Feste Lom (Bez. Tábor), Zeichnung von Dr. V. Huml.
8. Radimovice — Grundriß (Skizze) und Gesamtplan (nach einer Indikationsskizze) (Bez. Tábor). arch. Zd.
9. Kříženec bei Vilice — Grundriß, gemessen von Ing. Rothbauer-Dr. V. Huml (Bez. Tábor). Zeichnung von Dr. V. Huml.
10. Kříženec bei Vilice — Auswahl der Keramikfunde Zeichnung von Dr. V. Huml.
11. Ortswüstung Strýšovice — Gesamtplan der Feste, gemessen von Ing. Rothbauer — Dr. V. Huml.
12. Ortswüstung Strýšovice — Auswahl der Keramikfunde, Zeichnung von Dr. V. Huml.
13. Ortswüstung Zárek bei Sudoměřice (Bez. Tábor), Feste — geophysikalische Messung von Dr. V. Bärta.

